





دانشکده علوم قضائی و خدمات اداری
پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

موضوع:

تمایز مبتنی بر جنسیت در قوانین کیفری ایران

استاد:

دکتر حسین میر محمد صادقی

استاد مشاور:

دکتر سید عباس تولیت

نگارش:

مرجان منوچهری

بهار ۱۳۸۹

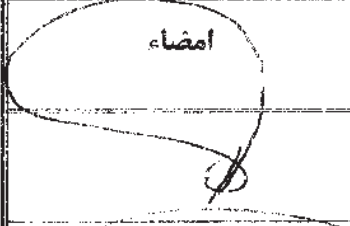


توزیع نامه

دانشکده علوم قضائی و خدمات اداری

«تائیدیه هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد»

با استمداد از الطاف الهی اعضای هیات داوران پایان نامه خانم **مرجان منوچهری** دانشجوی کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم شناسی با عنوان تمایز مبتنی بر جنسیت در قوانین کیفری ایران را از نظر شکل و محتوا بررسی نموده و پس از برگزاری جلسه دفاع در تاریخ ۱۳۹۴/۰۲/۲۹ ساعت ۱۷:۳۰ آن را با نمره ۱۷/۷ و به عدد ۱۷/۷ و به حروف صد و هفتاد و هفت و ۱۷ و درجه خوب ارزیابی نمودند.

ردیف	نام و نام خانوادگی	سمت	امضاء
۱	دکتر حسین میر محمد صادقی	استاد راهنما	
۲	دکتر سید عباس تولیت	استاد مشاور	
۳	استاد احمد اسماعیل تبار	استاد داور	
۴	علی باقری	نماینده تحصیلات تکمیلی	

تقدیم به شکوه کوهسار اندیشه‌ام: پدرم

و

خورشید آسمان عاطفه‌ام: مادرم

چکیده :

اگر چه زن و مرد به این دلیل که هر دو انسان هستند ، از حقوق مساوی بر خوردارند اما آنچه که از قوانین ومقررات ما مخصوصاً مقررات کیفری بر می آید، نشان دهنده وجود تمایز و تفاوت بین آن دو از لحاظ حقوق و تکالیف می باشد ؛ تفاوت در خصوص ابتدای سن مسئولیت کیفری به عنوان سرآغاز این تمایزات جلوه می کند. به هر حال تفاوت جنسیت در بزهکاری و بزه دیدگی باعث شده تا قانونگذار به فراهم نمودن حمایت ها و تضمینات قانونی خاصی مبادرت نماید پژوهش در این مسئله به این نظر رهنمون می گردد که اولاً در وضع این مقررات و ایجاد حمایت ها، نقایص و خلاء هایی وجود دارد و ثانیاً تمایز جنسیتی نه تنها در قوانین ماهوی رخنه کرده، بلکه جایگاه خود را در قوانین شکلی نیز پیدا کرده است. در این پایان نامه تلاش شده تاثیر این تمایز جنسیتی در میزان حمایت از زن و بر عکس کاهش سطح توجه قانونگذار به وی تبیین و بررسی گردد. همچنین با توجه جدی به نحوه اعمال این تمایزها در قوانین - اعم از شکلی و ماهوی - خلاء ها و نقایص قانون مورد کنکاش قرار گیرد.

کلید واژه ها : حقوق زن ، بزه دیدگی زن ، بزهکاری زن ، سن مسئولیت کیفری ، تمایز جنسیتی ، مقررات حمایتی .

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۱	بیان مسأله
۲	اهمیت موضوع تحقیق
۲	پیشینه تحقیق
۲	اهداف تحقیق
۳	پرسش های تحقیق
۳	فرضیه های تحقیق
۴	ساماندهی تحقیق
۴	روش تحقیق
۵	بخش اول) تأثیر جنسیت در سن مسئولیت کیفری و انواع جرایم و نحوه اثبات آن
۵	فصل اول) تمایز در سن مسئولیت کیفری و انواع جرایم
۵	مبحث اول) سن مسئولیت کیفری
۶	گفتار اول) بررسی مفهوم و ماهیت بلوغ
۶	بنداول) مفهوم بلوغ از لحاظ لغوی و اصطلاحی
۷	بند دوم) ماهیت بلوغ
۷	گفتار دوم) بلوغ از منظر قرآن کریم و روایات و فقها
۷	بند اول) بلوغ از منظر قرآن کریم
۸	بند دوم) بلوغ از منظر روایات
۹	بند سوم) بلوغ از منظر فقها
۱۱	گفتار سوم) سن مسئولیت کیفری در ایران
۱۲	مبحث دوم) تأثیر جنسیت بزه دیده در جرایم مختلف
۱۳	گفتار اول) نقش جنسیت در برخورد با بزه دیده
۱۳	گفتار دوم) حمایت خاص از زنان بزه دیده
۱۳	بند اول) توهین

۱۴	بند دوم) خشونت علیه زنان
۱۵	بند سوم) سقط جنین
۱۶	بند چهارم) تجاوز جنسی به عنف
۱۶	بند پنجم) مفاد قانون کار
۱۶	بند ششم) قاچاق انسان
۱۸	گفتار سوم) موارد برخورد نامساعدتر نسبت به زنان بزه دیده
۱۸	گفتار چهارم) پیشنهادهایی در خصوص بزه دیدگی زنان
۲۰	الف) حمایت برابر از زنان بزه دیده
۲۰	ب) حمایت کیفری ویژه از زنان بزه دیده
۲۱	ج) جرم انگاری ویژه
۲۱	هـ) حمایت ویژه از زنان در فرایند قوانین کیفری
۲۲	مبحث سوم) تأثیر جنسیت بزهکار در جرایم مختلف
۲۲	گفتار اول) نقش جنسیت در برخورد با بزه کار
۲۳	گفتار دوم) موارد حمایت خاص از زنان بزه کار
۲۵	گفتار سوم) موارد برخورد نامساعد تر نسبت به زنان بزه کار
۲۸	گفتار چهارم) پیشنهادهایی در خصوص بزه کاری زنان
۲۸	الف) سن مسئولیت کیفری
۲۹	ب) جرم
۳۰	ج) کیفر
۳۰	د) رسیدگی قضائی (کشف جرم، تعقیب متهم و دادرسی)
۳۰	هـ) اجرای احکام
۳۱	ط) تهیه آمار مجرمیت زنان
۳۱	فصل دوم) تأثیر جنسیت در ادله اثبات دعوی
۳۱	مبحث اول) شهادت
۳۲	گفتار اول) بررسی وجوب یا عدم وجوب شهادت
۳۲	بند اول : نظر فقه

۳۲	بند دوم: از منظر قانون
۳۳	بند سوم: اهمیت شهادت
۳۴	بند چهارم: دلایل وجوب شهادت
۳۴	الف) آیات ذیل در قرآن کریم بر وجوب شهادت دلالت دارد
۳۴	ب - در سنت برای وجوب شهادت به احادیث ذیل استناد شده است
۳۴	بند پنجم: کیفیت شهادت
۳۵	گفتار دوم) مبانی فقهی و اعتبار شهادت زنان و احکام آن
۳۵	بند اول) تأثیر جنسیت در شهادت از منظر فقها
۳۷	بند دوم) تأثیر جنسیت در شهادت از منظر قرآن کریم
۳۹	بند سوم) تأثیر جنسیت در شهادت از منظر روایات
۳۹	الف) روایاتی که شهادت زنان را قابل قبول نمی دانند
۳۹	ب) روایاتی که شهادت زنان را قابل قبول می دانند
۴۰	گفتار سوم) نقش جنسیت در شهادت در حقوق کیفری ایران
۴۱	بند اول) تأثیر جنسیت در شهادت در حدود
۴۳	بند دوم) تأثیر جنسیت در شهادت در انواع قتل
۴۳	الف) قتل عمد
۴۴	ب) قتل شبه عمد و خطا محض
۴۴	بند سوم) تحلیل علت تمایز جنسیتی در بحث شهادت
۴۸	مبحث دوم) قسامه
۴۹	گفتار اول) بررسی قسامه و مستندات روایی آن
۴۹	بند اول) تعریف قسامه و لوث
۵۱	بند دو م) مستندات روائی قسامه
۵۲	گفتار دوم) نقش جنسیت در مسائل مربوط به قسامه در قوانین کیفری ایران
۵۵	بخش دوم : واکنش کیفری و چگونگی اعمال آن
۵۵	فصل اول: تأثیر جنسیت بر مجازات ها
۵۵	مبحث اول : جنسیت و تأثیر آن در قصاص نفس

۵۶	گفتار اول (قصاص نفس
۵۶	بند اول (مفهوم قصاص نفس و موجبات آن
۵۷	بند دوم : جنسیت و تأثیر آن بر شیوه ی استیفای قصاص نفس
۵۹	بند سوم : نقش جنسیت در قصاص نفس از منظر قرآن کریم ، روایات و آراء فقها
۵۹	الف)نقش جنسیت در قصاص نفس از منظر قرآن کریم
۶۱	ب) نقش جنسیت در قصاص نفس از منظر روایات
۶۲	ج) نقش جنسیت در قصاص نفس در آراء فقها
۶۳	گفتار دوم : قصاص عضو
۶۴	بند اول : تعریف قصاص عضو و موجبات آن
۶۵	بند دوم : جنسیت و تأثیر آن بر شیوه ی استیفاء قصاص عضو
۶۶	بند سوم : نقش جنسیت در قصاص عضو از منظر قرآن کریم ، روایات و آراء فقها
۶۶	الف) نقش جنسیت در قصاص عضو از منظر قرآن کریم
۶۷	ب : نقش جنسیت در قصاص عضو از منظر روایات
۶۷	ج : نقش جنسیت در قصاص عضو در آراء فقها
۶۸	گفتار سوم: تحلیل فلسفه تمایز در قصاص نفس بین مرد و زن
۷۱	مبحث دوم) جنسیت و تأثیر آن بر دیات
۷۱	گفتار اول) دیه نفس
۷۱	بند اول) مفهوم دیه نفس و موجبات آن
۷۲	بند دوم) جنسیت و تأثیر آن بر میزان دیه نفس
۷۳	بند سوم) نقش جنسیت بر دیه نفس از منظر قرآن کریم، روایات و آراء فقها
۷۳	الف) نقش جنسیت بر دیه نفس از منظر قرآن کریم
۷۴	ب) نقش جنسیت در دیه نفس از منظر روایات
۷۴	ج) نقش جنسیت بر دیه نفس در آراء فقها
۷۵	گفتار دوم) دیه عضو
۷۵	بند اول) تعریف دیه عضو و موجبات آن
۷۵	بند دوم) جنسیت و تأثیر آن بر میزان دیه اعضاء و جوارح

۷۶	بند سوم) نقش جنسیت بر دیه عضو از منظر روایات و آراء فقها
۷۶	الف) نقش جنسیت در دیه عضو از منظر روایات
۷۷	ب) نقش جنسیت بر دیه عضو در آراء فقها
۷۸	گفتار سوم) تحلیل فلسفه تفاوت در دیه بین زن و مرد
۷۹	مبحث سوم) جنسیت و تأثیر آن در حدود
۸۰	گفتار اول) حد زنا
۸۰	بند اول) تعریف حد زنا
۸۰	بند دوم) بررسی انواع مجازات زنا و نقش جنسیت در آن
۸۰	۱) قتل
۸۱	الف) زنا با محارم نسبی
۸۱	ب) زنا با زن پدر
۸۱	ج) زنای غیر مسلمان با زن مسلمان
۸۱	د) زنای به عنف و اکراه
۸۳	۲) رجم
۸۳	۳) جلد
۸۳	۴) جمع رجم و جلد
۸۴	۵) شلاق، تبعید، سر تراشیدن
۸۵	گفتار دوم) همجنس بازی
۸۵	بند اول) لواط
۸۶	بند دوم) مساحقه
۸۷	گفتار سوم) حد قوادی
۸۷	بند اول) تعریف قوادی
۸۷	بند دوم) نقش جنسیت و تأثیر آن در حد قوادی
۸۸	فصل دوم) بررسی نقش جنسیت در مباحث مربوط به آئین دادرسی کیفری
۸۹	مبحث نخست : تمایزات مثبت
۸۹	گفتار اول : نقش جنسیت در تاخیر اجرای حکم

۸۹	بند اول) بررسی حقوق موضوعه
۹۳	بند دوم) بررسی مبانی فقهی موضوع
۹۴	بند سوم) علت تاخیر اجرای حکم
۹۶	گفتار دوم) نقش جنسیت در کیفیت و چگونگی اجرای حکم
۹۶	بند اول) نقش جنسیت در چگونگی اجرای حدود
۹۷	بند دوم) بررسی مبانی فقهی موضوع
۹۸	مبحث دوم) تمایزات منفی
۹۸	گفتار اول) عدم پذیرش نسبی گواهی زنان
۹۸	بند اول) عدم پذیرش گواهی زنان به اعتبار دین
۹۸	بند دوم) عدم پذیرش گواهی زنان بدون همراهی با مردان
۹۹	گفتار دوم) عدم پذیرش مطلق گواهی زنان
۹۹	مبحث سوم) پیشنهادهایی در خصوص رفع کاستی های قانون آئین دادرسی کیفری در مورد زنان
۹۹	گفتار اول) دستگیری
۱۰۰	گفتار دوم) بازرسی بدنی و معاینه زن
۱۰۳	نتیجه گیری
۱۰۵	فهرست منابع

مقدمه:

در قوانین کشور ما من جمله قوانین کیفری، در خصوص زن و مرد تمایزاتی به چشم می خورد که بسیاری از این اختلافات مبتنی بر حکمت هایی است که توجیه گر ایجاد این تمایزات می باشد. بدیهی است تمایزات موجود گاه در جهت برخورد مساعدتر زنان نسبت به مردان و گاهی نیز در راستای برخورد ملایم تر به مردان در قیاس با زنان می باشد و یک طرفه نیست. لکن آنچه حایز اهمیت می باشد این نکته است که در خصوص پاره ای از این تمایزات می توان با نگاه جدید و اعمال اجتهاد پویا به نگرش جدیدی دست یافت.

شکی نیست که تساوی حقوق انسانی زن و مرد امری است صحیح و مطابق با قوانین و احکام اسلامی، براساس این اصل همه زنان و مردان در حقوق انسانی برابر و مساوی می باشند و از آن جا که هر دو مخلوق خداوند متعال هستند و حاصل رحمت و فیض و محبت بی کران او محسوب می گردند، از کلیه جلوه ها و ابعاد و موهبت و بخشش خالق هستی برخوردارند و هیچکس نمی تواند کرامت طبیعی و انسانی آن ها را تضییع نماید. انسان - چه مرد چه زن - در «انسانیت» و بهره وری از کرامت ها و حقوق انسانی مساوی و برابر می باشند. تساوی حقوق با تشابه آن متفاوت است بدیهی است که زن و مرد به دلیل ساختار وجودیشان و شگفتی ها و زیبایی ها و حکمت هایی که در مجموع طروات بخش زندگی و تضمین کننده حیات سالم و بالنده می باشد، دارای تفاوت هایی هستند که براساس آن در تکالیف و حقوق و قوانین جزائی نیز وضعیت همانند و مشابهی پیدا نمی کنند. این تفاوت ها مسلماً هرگز موجب رجحان و برتری هیچکدام از این دو موجود نسبت به یکدیگر نمی گردد بلکه ساختار وجودی و شرایط خلقت حکیمانه آنان به گونه ای است که باید تکالیف و حقوق براساس ظرفیت ها و توانایی ها و نوع مسئولیت هایی که هر کدام از آن ها در زندگی دنیا به عهده دارند تنظیم گردد و از همین روست که خالقِ علیم و آگاه نسبت به تمام زوایای جسم و روح موجوداتی که آفریده است، احکام و حقوق متناسب با نیازهای اصیل و فطری آن ها وضع کرده است. شایان ذکر است که پایان نامه حاضر در بیان مطالب و ارائه پیشنهادات و کاستی های موجود در قوانین کیفری در خصوص جنسیت است و فتح بابی برای اندیشمندان و حقوقدانان در این زمینه می باشد.

بیان مسأله:

اگر جنس شخص یعنی معیار جسمی را عوامل زیست شناسانه تعیین می کند، در عوض جنسیت یعنی معیار غیر جسمی را عوامل فرهنگی و اجتماعی و جایگاه وی در اجتماع تعریف و تبیین می کند. لحاظ معیار اخیر در علوم انسانی و حقوقی موجب شده است تا از این پس در مورد زنان و مردان سخن از توانایی های عقلانی، هوشی و اجتماعی برابر به

میان آید به این ترتیب، زنان می توانند در پهنه مجرمیت که پدیده ای اجتماعی است، مرتکب همان جرم هایی شوند که در استنباط عمومی تا پیش از این به طور عمده مردان آن ها را مرتکب می شده اند و در مقابل همانند مردان به دلیل افزایش فعالیت های اجتماعی، در معرض ارتکاب جرم قرار می گیرند؛ لذا در این رساله برآنیم تا بررسی کنیم که قوانین کیفری موجود، همگام با پر رنگ شدن حضور زنان در عرصه کیفری چه به عنوان مجرم و چه تحت عنوان بزه دیده، تأمین کننده این تغییرات می باشد یا خیر.

اهمیت موضوع تحقیق:

زنان ایرانی حدود نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می دهند و حدود نیم قرن است که از حقوق سیاسی و اجتماعی و... از جمله حق رأی بهره مندند. آنان در فعالیت های آموزشی، پژوهشی، فرهنگی، هنری و به ویژه در محیط های علمی و دانشگاهی حضور و مشارکتی گسترده دارند و به هر حال تلاش می کنند تا در شرایط کنونی علاقه، حق و ضرورت مشارکت خود را در پهنه های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی به دولت و جامعه مدنی بپذیرانند. این حضور به نوبه خود مسائل و نیازهای جدید را برای خود آنان و نیز جامعه به وجود آورده است که از جمله می توان به مهم آنان در بزه کاری و بزه دیدگی و به تبع آن به بازنگری ضروری رویکرد قانون گذار به جایگاه و حقوق آنان در قوانین و مقررات کیفری (اعم از ماهوی و شکلی) اشاره نمود.

افزایش جرم در سال های اخیر حقیقتی انکار ناپذیر است. طبعاً زنان در این عرصه، گاهی در نقش بزهکار و هنگامی به عنوان بزه دیده قرار می گیرند. لذا با توجه به افزایش درگیری زنان در عرصه جرم، اهمیت این رساله آشکار می گردد.

پیشینه تحقیق:

نویسندگان نامی و مشهور و حقوقدانان و دانش پژوهان آنچه را که بنده به قلم آوردم پیش از این در آثار خود آورده اند اما به دلیل پراکندگی مطالب در میان کتب و اوراق متعدد و مضافاً اینکه اکثر این مطالب در این زمینه به شکل مقاله بوده است، اکثر حقوقدانان جهت مطالعه، مرجع واحد و منسجمی در دست نداشتند. لذا اینجانب مصمم شدم مسائلی را که در این مورد وجود دارد از میان کتب اهل قلم و مقالات حقوقدانان، استخراج و خلاصه نویسی کرده و از طرفی با ارائه پیشنهادات و بیان کاستی های موجود و بیان روز مطالب حقوقی، این پایان نامه را به رشته تحریر درآورم (انشاءالله که توانسته باشم در این خصوص مؤثر بوده باشم).

اهداف تحقیق:

در این پایان نامه درصدد برآمدیم تا با مطالعه جزئی و درج تمایزات موجود میان مرد و زن در قوانین کیفری (اعم از ماهوی و شکلی) همراه با بیان منابع و سابقه شرعی، فقهی، کاستی های موجود در قوانین کیفری را جهت رفع آن در قانون جدید بررسی کرده و پیشنهاداتی جهت ارتقاء این مقررات در لایحه قانون مجازات اسلامی و لایحه آئین دادرسی کیفری ارائه نماییم.

پرسش های تحقیق:

در هر رساله تحقیقاتی، سؤالات و پرسش هایی مطرح می شود و محقق تمام همتش در طول تحقیق اثبات فرضیات یا جواب سؤالات خواهد بود، پرسش های قابل طرح در این رساله موارد ذیل می باشد:

۱. آیا در قوانین ایران، تمایزات مبتنی بر جنسیت وجود دارد؟
۲. آیا امروزه در قوانین کیفری ایران، تنها تمایزات منفی علیه جنس زن مطرح است؟
۳. آیا قوانین کیفری ما در حال حاضر، در خصوص بزه دیدگی و بزهکاری زنان کامل و بدون نقص است؟
۴. آیا تمایزات جنسیتی در مسائل کیفری، علاوه بر قوانین ماهوی به قوانین شکلی نیز تسری یافته است؟

فرضیه های تحقیق:

هر چند پاسخ پرسش ها و سؤالات مطرح شده در خلال تحقیقات به طور مفصل مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت؛ لیکن به طور اختصار باید گفت:

۱. بله، در قوانین ایران تمایزات مبتنی بر جنسیت وجود دارد.
۲. خیر، امروزه تمایزات موجود در قوانین کیفری ایران، اعم از تمایزات مثبت و منفی است.
۳. خیر، قوانین کیفری ما در حال حاضر، در خصوص بزه دیدگی و بزهکاری زنان کامل و بدون نقص نیست.
۴. بله، تمایزات مبتنی بر جنسیت در مسایل کیفری، علاوه بر قوانین ماهوی به قوانین شکلی نیز تسری یافته است.

ساماندهی تحقیق:

مطالب این تحقیق در یک مقدمه و دو بخش ارائه گردیده است که هر بخش دارای دو فصل می باشد. در مقدمه به بیان مسأله، اهمیت و اهداف تحقیق و سؤالات و فرضیات تحقیق پرداختیم. در فصل اول از بخش اول این پایان نامه، نقش جنسیت در سن مسئولیت کیفری را بررسی کردیم و همچنین به تأثیر جنسیت بزه دیده و بزهکار در حقوق کیفری اشاره نمودیم. در فصل دوم بخش نخست نیز در خصوص تأثیر جنسیت در ادله اثبات دعوا بحث کردیم.

فصل اول بخش دوم این رساله، اختصاص به بررسی نقش جنسیت بر مجازات ها دارد و مجازات های مختلف با نگاه تمایزات جنسیتی مورد بحث و مذاقه قرار گرفته است و نهایتاً در فصل دوم بخش اخیر نیز به تمایزات موجود بین دو جنس در قانون آئین دادرسی کیفری به عنوان یکی از قوانین و مقررات کیفری موجود، اشاره گردیده است.

روش تحقیق:

با توجه به شاخص های وسعت و دامنه تحقیق، از شیوه کتابخانه ای و از طریق فیش برداری استفاده شده است و جهت گردآوری و تنظیم آن که حاصل زحمت و تلاش مستمر و بی وقفه بیش از یکسال است، به کتابخانه های معتبر دانشگاه ها و مراکز علمی مراجعه شده است. در این راستا داده ها و اطلاعات مورد نیاز، پس از استخراج از منابع و تجزیه و تحلیل آن ها، در پایان نامه حاضر مورد استفاده قرار گرفته است.

بخش اول) تأثیر جنسیت در سن مسئولیت کیفری و انواع جرایم و نحوه اثبات آن

تمایزات و اختلافاتی که در ساختمان بدنی زن و مرد وجود دارد مورد انکار هیچ کس نیست زیرا اگر این دو مخلوق از هر جهت با هم مساوی بودند، در دنیا یا فقط مرد وجود داشت و یا زن و این برخلاف خلقت می بود، در حالی که خداوند همه چیز را جفت آفریده است. در این بخش به بررسی تمایزات موجود بین دو جنس در سن مسئولیت کیفری و در جرایم مندرج در قانون و همچنین نحوه اثبات آن ها خواهیم پرداخت.

فصل اول) تمایز در سن مسئولیت کیفری و انواع جرایم

با رسیدن به سن معینی که قانون آن را تعیین نموده است افراد دارای مسئولیت می گردند؛ در حالی که اگر قبل از آن سن همان جرم را مرتکب می شدند مبری از هر گونه مسئولیت و تکلیف بودند. در این فصل به بررسی سن مسئولیت کیفری در بین دختران و پسران می پردازیم و همچنین جرایم را با دیدگاه تمایز جنسیتی موجود در آن مورد بررسی قرار می دهیم.

مبحث اول) سن مسئولیت کیفری

انسان در زندگی خود در این جهان مراحل مختلفی را سپری می کند و در هر مرحله تحولات بی شماری در اندیشه و جسم او مشاهده می گردد در این میان مهم ترین و کلیدی ترین تغییر در حیات بشر، موضوع بلوغ است که از دیرباز مورد توجه قرار گرفته است.

از طرف دیگر انسان در طول زندگی در قبال اعمالش دارای مسئولیت های متعددی است که یکی از موارد مهم حقوق جزا، بحث در مورد مسئولیت کیفری است زیرا لازمه اعمال مجازات نسبت به مجرمین احراز وجود مسئولیت کیفری است. قانون گذار ایران در باب چهارم از کتاب اول قانون مجازات اسلامی با عنوان حدود مسئولیت جزایی در ماده ۴۹

می نویسد: « اطفال در صورت ارتکاب جرم مبری از مسئولیت کیفری هستند و تربیت آن ها با نظر دادگاه به عهده سرپرست اطفال و عندی الاقتضاء قانون اصلاح و تربیت اطفال می باشد» سپس در تبصره یک این ماده بیان می کند که: «منظور از طفل کسی است که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد».

قانون مجازات اسلامی در خصوص سن بلوغ کیفری سکوت کرده است اما در تبصره ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی سن بلوغ را در دختران ۹ سال و در پسران ۱۵ سال قمری دانسته است.

گفتار اول) بررسی مفهوم و ماهیت بلوغ

برای قضاوت در خصوص معیار سن بلوغ و مسئولیت کیفری ابتدا باید به بررسی مفهوم لغوی و اصطلاحی حقوق و بررسی بلوغ در ماهیت پرداخت.

بنداول) مفهوم بلوغ از لحاظ لغوی و اصطلاحی

بلوغ در لغت به معنای رسیدن به پایان مقصد است اعم از این که مقصد مکان، زمان و یا امری معین باشد.^۱ همچنین در تعریف دیگر بلوغ را شکل گیری و شروع وظایف جنسی دانسته اند.^۲ با بررسی کاربرد واژه حقوق در اصطلاح به این نتیجه می توان رسید که تفاوت چندان چشمگیری بین معنای لغوی و اصطلاحی بلوغ نمی باشد و در کل به رسیدن انسان به سن آغاز فعالیت های جنسی بلوغ گفته می شود.

حقوقدانان در بیان مفهوم بلوغ، بلوغ را رسیدن به سن فعالیت های جنسی دانسته اند و اکثر فقها نیز از بلوغ تعریف نکرده و بیشتر به بحث در خصوص علائم آن پرداخته اند. اما برخی بلوغ را چنین تعریف کرده اند: «بلوغ رسیدن طفل است به حال احتلام در مرد و حیض یا حمل در زن».^۳ صاحب جواهر در تعریف بلوغ می گوید: «بلوغ کمال طبیعی فرد است با بلوغ نسل آدمی حفظ شده و عقل او قوت می یابد این پدیده گذر از طفولیت و رسیدن به مرز کمال است بر این اساس اگر احتلام در موعد مناسب رخ دهد بلوغ حاصل شده و نیازی به بیان شارع ندارد».^۴

۱. ابی القاسم الحسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن (المکتب المرتضویه التهرانی ۱۳۷۳)، ص ۶۰

۲. ابراهیم مصطفی و دیگران، المعجم الوسیط (موسسه الصادق، تهران ۱۳۷۷ چاپ دوم)، ج ۱، ص ۷۰

۳. محمد جعفر جعفری لنگرودی، «ترمینولوژی حقوق»، (گنج دانش، چاپ ۸، سال ۱۳۷۶)، ص ۸۸۶

۴. محمدحسن نجفی، جواهر الکلام، (دار الکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۶۷، چاپ سوم)، ج ۲۶، ص ۴

بند دوم) ماهیت بلوغ

با بیان سؤالی، ذات و ماهیت بلوغ را بررسی می کنیم آیا بلوغ دارای ماهیت شرعی است و یا این که موضوعی کاملاً خارجی و طبیعی و غریزی است که ربطی به وضع شارع ندارد؟

با پاسخ به این سؤال می توان به این نتیجه نائل شد که اگر ما، بلوغ را دارای ماهیت شرعی بدانیم در تمام اصول باید در خصوص سن بلوغ، علائم آن تابع وضع شارع باشیم، اما اگر ماهیت بلوغ امری طبیعی باشد دیگر نمی توانیم تعبداً به جعل شارع توجه کنیم.

به نظر می رسد در قرآن کریم و بسیاری از روایات به جای تعیین سن بلوغ به نشانه های آن توجه بیشتری شده است و فقها نیز همان طور که در بالا اشاره شد بیشتر به بحث علائم بلوغ پرداخته اند و امروزه بسیاری از حقوقدانان معاصر نیز در خصوص این که بلوغ امری کاملاً طبیعی و خارجی است هیچ گونه شک و شبهه ای ندارند. «مسأله بلوغ یک موضوع شرعی نیست کما این که از مقوله های عرضی نیز محسوب نمی گردد بلکه یک امر صد در صد طبیعی و غریزی است»^۱.

با توجه به مباحث گفته شده باید گفت بلوغ امری طبیعی و خارجی می باشد که تابع شرایط اقلیمی و نژادی است مثل آب و هوا، میزان ارتفاع از سطح دریا و سایر عوامل طبیعی و نژادی که برای افراد مختلف جهان متفاوت می باشد.

گفتار دوم) بلوغ از منظر قرآن کریم و روایات و فقها

در این گفتار به بررسی دیدگاه قرآن کریم و روایات واصله و همچنین نظرات فقها در خصوص بلوغ خواهیم پرداخت.

بند اول) بلوغ از منظر قرآن کریم

علی رغم این که در قرآن کریم تعریفی از بلوغ نشده است اما موضوع بلوغ در قرآن کریم در چارچوب تعبیر مختلفی طرح گردیده است که ذیلاً به بیان آن ها می پردازیم:

۱. محسن رهامی، رشد جزائی، (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸، سال ۱۳۸۱)، ص ۱۷۲

در آیه ۶ سوره نساء به بلوغ نکاح اشاره شده است که خداوند در این آیه می فرماید: «و ابتلوا الیتامی حتی اذا بلغوا النکاح...» یعنی «یتیمان را بیازمایید تا به سن زناشوئی برسند» که در این آیه به رسیدن فرد به مرحله ای از رشد جسمی و جنسی که در آن صلاحیت برای ازدواج و آمیزش را داشته باشد، اشاره شده است.

همین طور در آیات ۵۸ و ۵۹ سوره نور به بلوغ حلم اشاره شده است «یا ایها الذین آمنوا لیستأذنکم الذین ملکتم ایمانکم و الذین لم یبلغوا الحلم منکم ثلاث مرات...»^۱ یعنی «ای کسانی که ایمان آوردید قطعاً باید غلام و کنیزهای شما و کسانی از شما که به بلوغ نرسیده اند سه بار در شبانه روز از شما اجازه بگیرند...»

«و اذا بلغ الاطفال منکم الحلم فلیستأذنوا کما استأذن الذین من قبلهم...»^۲ یعنی «هنگامی که کودکان شما به بلوغ رسیدند باید از شما کسب اجازه کنند همان گونه که آنان که پیش از ایشان بودند کسب اجازه کردند...»

منظور از بلوغ ذکر شده در این دو آیه دستیابی به توانائی های جنسی و احتلام است. نکته مهم در بررسی این آیات این است که در این آیات ملاک بلوغ، سن نبوده بلکه رسیدن به حد نکاح و حلم است و قرآن کریم به نشانه های ذاتی و طبیعی تکیه کرده است که هیچ کدام جنبه تعبدی نداشته است و از دیدگاه قرآن نیز سن نمی تواند معیاری صحیح برای بلوغ باشد چون در هر زمان و مکانی و تحت شرایط مختلف سن بلوغ تغییر می کند و بلوغ حالاتی واقعی و نفس الامری می باشد.

بند دوم) بلوغ از منظر روایات

با بررسی روایات مختلف متوجه می شویم که در برخی از آن ها سن، بعنوان ملاکی قاطع برای تشخیص بلوغ مطرح گردیده است و در بعضی دیگر خصوصیات و علائمی مثل احتلام و قاعدگی ملاک بلوغ شناخته شده است که در ذیل به چند روایت اشاره می کنیم که در ۳ روایت اول، سن، ملاک تشخیص بلوغ بوده است و در ۳ روایت اخیر ملاکی به عنوان سن، برای بلوغ مطرح نگردیده است.

در روایتی عبدالله بن سنان از امام صادق نقل کرده است: «وقتی پسر به ۱۳ سالگی برسد به نفع وی اعمال خوبش و به ضرر وی اعمال بدش نگاشته شده و در مقابل گناه مجازات می گردد و دختر وقتی به ۹ سالگی برسد چنین است و عادت ماهانه او نیز از ۹ سالگی است»^۳.

۱. سوره نور، آیه ۵۸

۲. سوره نور، آیه ۵۹

۳. محمد حسن عاملی، وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، (موسسه آل بیت لإحياء، سال ۱۳۷۲)، ج ۱، چاپ دوم، باب ۴۴، حدیث ۱۲، ص ۳۶۵

روایت دیگری است که ابی حمزه ثمالی از امام باقر نقل می کند: «از امام باقر پرسیدم چه زمانی احکام بر کودکان جاری می گردد؟ امام فرمودند در ۱۳ و ۱۴ سالگی. گفتم: اما آن ها در چنین سنی بالغ نمی شوند. فرمود: هر چند بالغ نشوند اما احکام بر آن ها جاری می گردد.»^۱

همچنین در روایت دیگری یزید کناسی از امام محمد باقر (ع) چنین نقل می کند که «دختر وقتی به سن ۹ سالگی رسید عنوان یتیمی از وی برداشته می شود و می تواند همسر مردی شود و حدود تمام بر علیه او و به نفع وی جاری می شود»^۲

اما روایات دسته دوم:

در این خصوص روایتی از صحیحہ علی بن جعفر (ع) است که می گوید از امام موسی بن جعفر پرسیدم که کودک در چه زمانی یتیم نیست فرمودند وقتی که محتلم گردد و به گرفتن و دادن آشنا شود.^۳

روایت دیگری از امام صادق (ع) نقل شده است که از پدران خود از رسول خدا (ص) نقل می کند که پیامبر می فرمودند: «یا علی لایتم بعد الاحتلام» کلمه یتیم در این روایت به کسی گویند که پدرش را از دست داده و به حد احتلام نرسیده باشد.^۴

با توجه به این که بررسی روایات نمایانگر این است که در روایاتی که سن ملاک بوده، سنین مختلفی ملاک بلوغ قرار گرفته است و از طرفی سؤال کنندگان در این خصوص در یک زمان و مکان و در شرایط اقلیمی و آب و هوایی مشابه بودند لذا باید گفت که حتی براساس روایات نیز سن موضوعیت ندارد و ملاک اصلی همچنان بلوغ جنسی می باشد و سنین یاد شده توسط فقها را نیز باید به عنوان اماره تعبیدی تلقی نمود.

بند سوم) بلوغ از منظر فقها

فقهای امامیه نیز در خصوص بلوغ و شیوه احراز آن اختلاف نظر دارند اما براساس نظر مشهور و نظریه اکثریت، آنها ضمن این که علائمی مثل قائدگی، روییدن موی خشن زهار، خروج منی در خواب یا بیداری را به عنوان نشانه های بلوغ می دانند، سن را به عنوان یکی از علائم تعبیدی بلوغ می شناسند و نظر مشهور فقهای امامیه بر این است که سن بلوغ

۱. همان، ج ۱۹، ابواب الوصایا، باب ۴۵، حدیث ۳، ص ۳۶۷

۲. همان، باب ۴۴، حدیث ۱۲، ص ۳۶۵

۳. همان، ج اول، ص ۳۱

۴. همان، ج ۱۳، ص ۴۳